

Førerasetet – hvor ruller bussen nå?

Jonathan Leifsson de Lange, Ida Tønnessen og Tonje Lilaas Larsen¹

1 Innledning

Jussbuss har siden oppstarten jobbet for en offentlig rettshjelpsordning som er så god, at mennesker i juridisk uføre ikke skal trenge studenters hjelp for å hevde sin rett. Etter en 50 år lang kamp for selvutsløttelse ruller fortsatt Jussbuss. De siste tiårene har rettshjelpsdekningen blitt lavere, og tilfanget av klienter til Jussbuss har blitt større.

Jussbuss er et ekte barn av sekstiåtter-generasjonen. Det er vi stolte av. Samtidig er Jussbuss i dag en mer profesjonalisert organisasjon, med store kontorlokaler, mange ansatte studenter og fastere organisering. På bussen er det rutiner og arbeidsmønstre, og de fleste som har vært innom de siste årene, kan kjenne seg igjen i hvordan ting gjøres. For oss tre som har hatt rollen som daglig leder de siste fem årene, er det grunn til å spørre om vi mista noe på veien.

2 Vaktbikkja født i 1971

Jussbuss har siden oppstarten markert seg som en viktig rettspolitisk aktør. Som barn av sekstiåttene og med en sentral rolle i Kritisk juss-bevegelsen har Jussbuss tiltrukket seg jusstudenter som synes de lege ferenda-betraktninger er vel så interessante og viktige som de lege lata-betraktninger. Den daglige saksbehandlingen gir medarbeidere innsikt i hvilke utslag jussen har overfor den enkelte borger. Kunnskapen er brukt til å produsere utallige høringsvar og debattinnlegg og til å arrangere en drøss med debatter, seminarer og panelsamtaler. Jussbuss tar opp juridiske temaer og problemstillinger som sjelden blir belyst av andre.

Jussbuss' hovedprosjekt har vært og er å få på plass en bedre rettshjelpsordning. Dette søkes nådd gjennom arbeidet i bussens fire søyler: konkret rettshjelp, rettspolitisk virksomhet, forskning og å være et supplement til juristutdannelsen.

Rettsområdene Jussbuss jobber med, er valgt fordi de har stor velferdsmessig betydning for den enkelte, og fordi klientene har få eller ingen andre å henvende seg til for å få

¹ De Lange var daglig leder fra januar til 2020-august 2021. Tønnesen var daglig leder fra august 2018 til januar 2020. Larsen var daglig leder fra januar 2017 til august 2018.

hjelp. Det er et stort ansvar å bistå mennesker som tilhører samfunnets marginaliserte grupper – og ingen selvfølge at studenter skal bistå mennesker med juridiske problemer som har så stor velferdsmessig betydning at det i ytterste konsekvens handler om liv og død.

Vi tror at medarbeidere i Jussbuss er mer bundet til rutiner og faste mønstre i dag enn før. Med større kull og større sakstfang har det langt på vei vært en nødvendig utvikling. Det er likevel grunn til å stoppe opp og reflektere over om profesjonaliseringen går på bekostning av fleksibilitet og evnen til å håndtere saker som faller utenom de etter hvert svært etablerte og institusjonaliserte faggruppene. En fare ved å bli så spesialisert som Jussbuss er i dag, er at enkelte klienter med behov for rettslig bistand faller utenfor bussens virkeområde, fordi problemstillingen de kommer med, ikke passer godt nok inn i systemet med etablerte faggrupper, samtidig som de heller ikke får tilstrekkelig hjelp andre steder. Vi mener kommende generasjoner jussbussere bør etterstrebe litt større fleksibilitet i sorteringen mellom saker som tas til behandling, og saker som henvises – altså legge ut på dypt vann. Jussbuss må ta et ansvar for å hindre at borgerne blir kasteballer i det fragmenterte rettshjelpssystemet.

Den rettspolitiske virksomheten i Jussbuss er en større del av bussens eksistens. Hvis Jussbuss kan få gjennomslag for endring av rettsstilstanden med utgangspunkt i saken til en enkelt klient, vil et ukjent antall andre aldri behøve å oppsøke bussen for råd. Det rettspolitiske arbeidet har altså et stort potensial, og vi mener det er viktig at det følges opp over tid. Medarbeidernes tid på bussen er gjennomgående kortere enn de politiske prosessene, og derfor er det nødvendig med gode systemer for å følge opp og sikre kontinuitet i det politiske arbeidet som er igangsatt. Som daglig leder har vi opplevd at gode prosjekter har falt sammen på grunn av sviktende oppfølging hos neste kull. Det skyldes delvis et ønske om å gi de nye medarbeiderne frie tøyler og eierskap til de rettspolitiske prosjektene, delvis for svak erfaringsutveksling mellom de avtroppende og nyansatte og delvis for stor tro på hva som lar seg gjennomføre i løpet av ett semester. Vi mener at det rettspolitiske arbeidet i større grad bør utformes på bakgrunn av hva som er gjort før, og hvordan arbeidet fra forrige generasjon kan følges opp, og i mindre grad på bakgrunn av ønsket om å prøve noe nytt.

3 Utdannelse av kritiske jurister

Fra oppstarten og frem til i dag har et drøyt tusentalls studenter vært medarbeidere i Jussbuss. Tilbudet om praktiske læringsarenaer på jusstudiet har alltid vært svakt. Når de fleste jusstudenter ender opp i yrker der de skal ivareta ekte menneskers interesser, er det synd at de i løpet av fem år med studier aldri får møte andre enn Peder Ås og Marte Kirkerud – og tidvis Lars Holm. Selv om en praktisk tilnærming til jussen er nyttig for å forstå den, er ikke praktisk erfaring det viktigste læringsutbyttet fra å jobbe i Jussbuss. Det viktigste ved utdanningen Jussbuss tilbyr, er at studentene trenes i å tenke kritisk om systemene klientene må forholde seg til, og jussen som regulerer systemene. En del av kjernen i Kritisk juss-bevegelsen er å stille spørsmål ved om en regel fungerer etter sin

hensikt. Gjør den ikke det, må regelen endres. Noen ganger viser det seg også at det er selve hensikten bak regelen som er problemet. For innsatte, beboere i kommunale boliger, utlendinger og NAV-brukere kan systemet være en svært krevende motpart. Møtet med klientgruppene tvinger medarbeiderne til å tenke kritisk, og driften i Jussbuss er lagt opp til å fremme alternative tanker. Jussen som fag er dynamisk, og retten er stadig i endring. Jurister, som lovanvendere, sitter i en unik posisjon til å bruke loven på en progressiv måte. Jurister med bakgrunn fra Jussbuss har trening i å vurdere loven på en kritisk måte. Det er et viktig bidrag til samfunnet at fattigmannsjussen ligger i bakhodet hos en rekke jurister i maktposisjoner rundt om i det norske byråkratiet. I tillegg er kritisk sans og sosialt engasjement avgjørende for å kunne identifisere og ivareta interessene til de svakeste gruppene i samfunnet.

Jussbuss må likevel ikke reduseres til en mulighet til å kunne føre opp praktisk erfaring på CV-en. Jussbuss er et politisk prosjekt – det er ryggmargen i tanken om å jobbe for selvutsettelse. I et tenkt fremtidsscenario hvor den offentlige rettshjelpsordningen er så god at den dekker samfunnets rettshjelpsbehov, vil imidlertid studentene miste en viktig mulighet til praktisk læring under studiet. En løsning kunne da være å etablere en slags turnusordning for studentene i den offentlige førstelinjetjenesten, selv om en førstelinjetjeneste i all hovedsak bør bemannes av ferdig utdannede jurister og advokater. Men det vil også være plass til praksisplasser for studenter i en slik førstelinjetjeneste, og man kan for eksempel se for seg en løsning hvor alle jusstudenter skal ha et halvt års praksis på et kommunalt rettshjelpskontor som en del av graden.² En slik ordning ville sikret alle studenter praktisk erfaring under utdannelsen og eksponering for klientgrupper og juss man sjelden ellers møter. Forhåpentligvis vil dette skape et sosialt engasjement for fattigmannsjuss som studentene vil kunne ta videre i studiene og arbeidslivet.

Studentene som kjøpte den første bussen, hadde antakelig en annen motivasjon enn å fylle på CV-en med praktisk erfaring, og det er nok ikke radikalt å hevde at den generasjonen hadde et annet grunnlag for sitt engasjement enn det dagens studentmasse har. Men selv om kanskje færre av dagens studenter går inn i Jussbuss med de samme grunn-tankene som sekstiåttene hadde for 50 år siden, vekkes engasjementet hos dagens studenter raskt i møte med klientene. Det skal ikke mange timene i arbeid på bussen til før en brennende motivasjon for å kjempe klientenes sak er vekket. Da kommer den praktiske læringen av seg selv.

4 Universitetets rolle

Jussbuss har siden oppstarten vært tilknyttet Universitetet i Oslo, og universitetet har bidratt til prosjektet Jussbuss på ulike måter. De siste årene har tilknytningen i hovedsak vært administrativ. Jussbuss benytter seg av universitetets systemer for økonomi, it-støtte og ansettelser. I tillegg har Jussbuss en faglig leder som er ansatt på universitetet, og som

² <https://kritiskjussblogg.wordpress.com/2020/01/12/forstelinjerettshjelp-ma-inn-i-juristutdannelsen/>

har en støttefunksjon for gruppene og daglig leder. Utenom dette er det lite faglig utveksling mellom Jussbuss og Universitetet i Oslo.

Forskning er et åpenbart område der UiO kunne funnet seg et sete lenger frem i bussen. Jussbuss ble startet som et forskningsprosjekt og har siden starten hatt som ett av flere mål å kartlegge det udekkede rettshjelpsbehovet og si noe om jussens virkning i ulike befolkningsgrupper. Jussbuss samler inn statistikk knyttet til hver enkelt henvendelse – i overkant av 6000 henvendelser hvert år. Her ligger det et enormt, men uutnyttet materiale for forskning. En del av tallene brukes i årsrapporten, men det er selvsagt at daglig leder, som skriver årsrapporten, ikke har kapasitet til å analysere materialet fullt ut. Det kunne vært gjort til gjenstand for videre analyser dersom det fantes forskningsstillinger på rettshjelpsfeltet. Jussbuss tilhører Institutt for kriminologi og retts sosiologi, og det vaker en rekke retts sosiologiske problemstillinger under overflaten av bussens årsrapporter. I tillegg er selve rettshjelpsloven et rettsområde som burde vært interessant for Institutt for offentlig rett.

5 Studentenes forskningsarbeid i dag

Et annet interessant grunnlag for forskning er studiepoengsrapportene, hvor den enkelte medarbeider mot slutten av sin periode skriver en oppsummering av ti saker og om ett rettspolitisk prosjekt som vedkommende har jobbet med. Medarbeiderne velger ofte ut saker de har blitt særlig engasjert i, eller som har bydd på interessante problemstillinger. Ikke sjelden oppdager Jussbuss uavklarte rettslige problemstillinger. I disse rapportene ligger det gode grunnlag for masteroppgaver og kanskje PhD-avhandlinger. Arbeidsmodellen til Jussbuss går ut på at sakene som ikke skal henvises videre eller veiledes direkte, utredes grundig av den enkelte medarbeider, før utredningen legges frem for medarbeiderens faggruppe. Gruppen kommer med innspill før man legger en videre strategi, og blir enige om hvilke råd klienten skal få, og hvordan man kan gå frem videre for å vinne rett for klienten. Denne arbeidsmodellen innebærer at medarbeiderne blir godt trent i å utrede juridiske spørsmål, noe som kommer klart til uttrykk i problemstillingene som presenteres i studiepoengsrapportene.

Mange medarbeidere finner problemstillinger til sine masteravhandlinger gjennom arbeidet i Jussbuss, og en del av disse avhandlingene publiseres i Jussbuss' stensilsérie. Det innebærer at stensilserien også inneholder et utvalg forskning på problemstillinger som ofte ikke vies særlig mye tid og oppmerksomhet ellers på fakultetet. Stensilserien er i seg selv egnet for nærmere analyser. I tillegg gjennomfører Jussbuss fra tid til annen større forskningsprosjekter. Dette har i hovedsak vært rettshjelpsundersøkelser som kartlegger rettshjelpsbehov i en del av befolkningen, innenfor visse rettsområder eller i nærmere angitte geografiske områder. Undersøkelsene samler inn et omfattende forskningsmateriale og har vært grunnlaget for masteravhandlinger for studenter. Forrige rettshjelpsundersøkelse ble gjennomført i 2018. Jussbuss og masterstudentene intervjuet da 49 fanger og analyserte respondentenes rettshjelpsbehov ut fra en rekke sosioøkonomiske variabler. Undersøkelsen analyserte et omfattende materiale og resulterte i en rekke for-

slag til endringer i rettshjelploven. Før denne undersøkelsen har det vært gjennomført en større rettshjelpsundersøkelser i regi av Jussbuss omtrent hvert tiende år. Til sammen gir disse undersøkelsene grunnlag for å vurdere rettshjelp i et større perspektiv. For å kunne gjøre dette trengs det forskningsstillinger.

Det kan se ut til at det er liten interesse for å forske på fattigmannsjussen. Erfaringer fra Jussbuss viser imidlertid som nevnt at det finnes en rekke uavklarte og interessante problemstillinger, og de har ofte stor praktisk betydning. Vi mener at universitetet burde vise en større interesse for det faglige arbeidet Jussbuss gjør. Universitetet er raske med å løfte frem Jussbuss når det er snakk om hva UiO gjør for å gi jusstudenter praktisk erfaring i et ellers teoretisk studium. Selv om dette selvfølgelig er viktig, er ikke Jussbuss først og fremst et utdanningstilbud. Jussbuss bidrar med faglig arbeid av god kvalitet, og det kan universitetet i større grad anerkjenne og følge opp. En drøm hadde selvsagt vært at det fantes et fagmiljø på fakultetet som var opptatt av rettshjelp, og som kunne bidra med PhD-stillinger som kunne fulgt opp det materialet som årlig produseres av Jussbuss. Det er ikke å forvente at medarbeiderne i tillegg til å gi rettshjelp, jobbe rettspolitisk, drifte et utdanningstilbud og samle inn statistikk også skal ha tid til å forske på dette materialet. Hver enkelt medarbeider er tilknyttet Jussbuss i halvannet år, og det er ikke til å stikke under en stol at mange medarbeidere allerede er overvældet av aktivitetsnivået i løpet av en uke. Skal det bli noe ordentlig forskning, trengs ressurser utenfra. Det kunne vært opprettet forskningsstillinger på bussen under veiledning fra universitetet, eller det kunne vært opprettet forskningsstillinger på fakultetet som fikk tilgang til materialet fra Jussbuss.

Medarbeidernes nedtrapperprosjekter kunne i større grad vært utnyttet til forskning. Dersom det fantes et forskningsmiljø, kunne nedtrapperprosjektene vært lagt opp som forskningsassistentstillinger som for eksempel bidro med å hente ut og sortere data fra saksbehandlingssystemene eller med å gjøre dybdeintervjuer for å supplere materialet fra saksbehandlingssystemene. Hvert år gjennomføres 24 nedtrapperprosjekter. Det er altså et betydelig potensial for å få på plass et forskningsmiljø.

Rettshjelp koster penger. Det samme gjør rettshjelpsforskning. Det er imidlertid noen tegn til at rettshjelpsforskning er i vinden. For eksempel finansierte Juristforbundet i 2020 en forskerstilling på universitetet som skulle undersøke rettshjelp. Rettshjelpsutvalget etterlyste et bedre forskningsgrunnlag for sitt arbeid. Det er viktig at den forskningen Jussbuss bidrar med, og det materialet som ennå ikke er utnyttet, løftes frem som et materiale av kvalitet og interesse for nettopp det utvalget etterspurte. Jussbuss' materiale er egnet til å si noe om hvor skoen virkelig trykker. Her burde UiO kjenne sin besøkelsestid. At Jussbuss skal fremme seg selv som en solid forskningsaktør helt alene, kan ikke forventes.

6 Veien videre

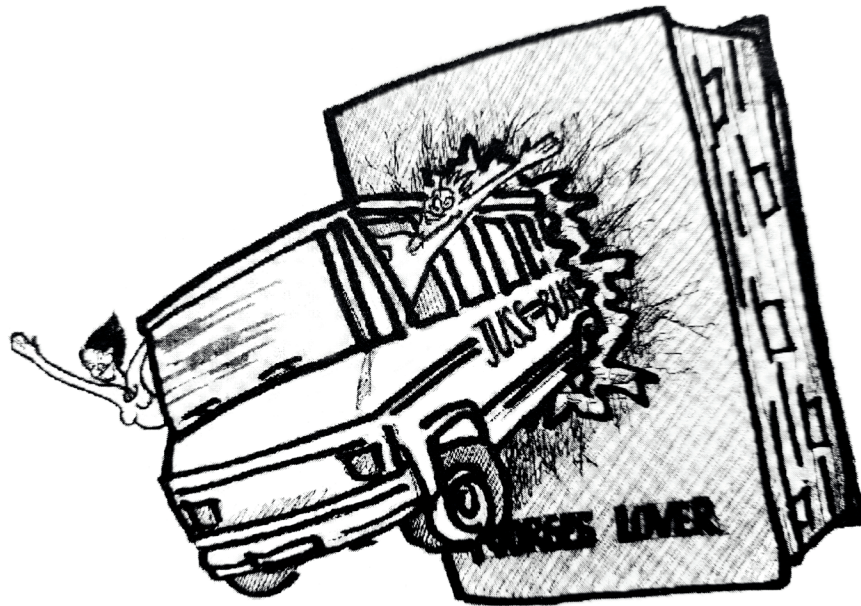
Så hvor bør bussen rulle videre? Vi håper selvfølgelig på at rettshjelp jo før jo heller blir anerkjent som et velferdsgode som skal være tilgjengelig for befolkningen, helt uten Jussbuss og andre frivillige tiltak. Men om så ikke skjer i overskuelig fremtid, er håpet at Jussbuss fortsatt viderefører arven fra sin unnfangelse og ivaretar Kritisk juss-bevegelsen.

Dersom det i fremtiden ikke er behov for å supplere den offentlige rettshjelpsordningen, slik det er i dag, er det vanskelig å se for seg at Jussbuss vil bestå i den formen vi kjenner den. Kanskje vil de som i dag søker seg til Jussbuss, isteden søke seg til andre deler av Kritisk juss-bevegelsen – i kampen for et mer rettferdig samfunn. Behovet for kritisk tenkende jurister vil aldri forsvinne, og derfor vil det også være behov for arenaer hvor studenter kan trenes i kritisk tenkning.

Men kampen for selvutsettelse er nok ikke over med det første. I dag ser det ut til at det vil være behov for Jussbuss i lang tid fremover. Stadig oppstår det nye frivillige rettshjelpstiltak, noe som må forstås som et symptom på en rettshjelpsordning som ikke holder vann. Jussbuss står i en særstilling blant tiltakene, fordi det er et politisk prosjekt. Derfor vil Jussbuss' viktigste oppgave i årene som kommer, være den samme som i årene som har vært – nemlig å jobbe for at staten tar ansvar for at velferdsgodet rettshjelp blir tilgjengelig for befolkningen.

Vi mener at kombinasjonen av konkret rettshjelp, rettspolitisk virksomhet, utdanning av kritiske jurister og forskning på rettshjelp og fattigmannsjuss er det som trengs for å få til en langsiktig endring av rettshjelpssystemet. I et slikt landskap skal Jussbuss selvsagt rulle.

RETTSHJELP

NORGES LOVER 1685–2003

Den store røde boka har ikke stilt ett spørsmål siden 1685

Hva brenner du inne med?

Stor og megetsigende står du i en ubrutt rekke av år

Du er en bygning

Du er den store røde brannstasjonen fra 1685

midt i byen og megetsigende

I utkanten av byen tar en stor fortvilelse fyr

og løper som ild i tørr juss

Et hus blir svart av fortvilelse

Juristene er brannmenn, lovene er brannslanger

og kappene er svarte av sot

Ingen går hvite ut av flammene

Ingen juss uten ild

Byen brenner,

men den store røde boka spør aldri

hva jeg ser og hva som skjer

på det avsvidde området utenfor stasjonen

Cathrine Grøndahl [2003]. *Lovsang*.